

בענין אין עונשין מן הדין בממון

בבא קמא דפים: ב' - ד' - מט

ADDENDUM

משה שווערד

1. תלמוד בבלי מסכת בבא קמא דף מט/ב

תנו רבנן החופר בור ברשות היחיד ופתחו לרשות הרבים (ברשות הרבים ופתחו לרשות היחיד) חייב וזהו בור האמור בתורה דברי ר' ישמעאל ר"ע אומר הפקיר רשותו ולא הפקיר בורו זהו בור האמור בתורה אמר רבה בבור ברשות הרבים כ"ע לא פליגי דמיחייב מאי טעמא אמר קרא כי יפתח וכי יכרה אם על פתיחה חייב על כרייה לא כל שכן אלא שעל עסקי פתיחה ועל עסקי כרייה באה לו לא נחלקו אלא...

2. תוספות על בבא קמא דף מט/ב

על הכרייה לא כ"ש. במכלתין אמרינן מכאן שאין עונשין מן הדין אבל בש"ס שלנו אין סובר כן כדפרישית בריש המסכת (דף ב.): [עיין תוס' לעיל ד': ד"ה ועדים]:

3. תוספות מסכת בבא קמא דף ב עמוד א ד"ה ולא זה

ולא זה וזה שיש בהן רוח חיים כהרי האש - ... וקצת קשה דמשמע דעונשין ממון מן הדין ובמכלתין תניא כי יפתח וכי יכרה אם על הפתיחה חייב על הכרייה לא כל שכן אלא ללמדך שאין עונשין ממון מן הדין ומיהו בפרק הפרה (לקמן מט: ושם) דריש ליה לדרשה אחרינא שעל עסקי פתיחה וכרייה באה לו או להביא כורה אחר כורה שסילק מעשה ראשון (לקמן נא.) [וע' תוס' לקמן ד: ד"ה ועדים].

4. חדושי הרשב"א על מסכת בבא קמא דף ב/ב

אבל במחוברת אימא כולה מועדת הוא כו'. קשיא לי אדרכה אימא כולה תמה היא לשלם חצי נזק בלחוד, דכל לאפוקי ממונא קולא לתובע וחומרא לנתבע. וי"ל דאדרכה בנויקין ספיקי דידהו להחמיר כאיסורין. ועוד יש לי לומר דלפחות מן התלושה אי אפשר דק"ו היא. ואי קשיא לך הא דמשמע דאין עונשין מן הדין אף בניזיקין, וכדאמרינן במכילתא (משפטים פי"א פ' קטז) תניא כי יפתח איש בור וכי יכרה אם על פותח חייב על כורה לא כ"ש, ללמדך שאין עונשין מן הדין. מסתברא לי דלא אמרו כן אלא בניזקי בור מפני שהוא חדוש, וליכא בכלהו נזיקין דכתייהו לפי שאין דרכו לילך ולהזיק, ועוד שאינו שלו אפ"ה עשאו הכתוב כשלו, ועוד שהנזיק בא לרשותו של מזיק דהיינו חלל הבור, ואין עונשין מזדין כזה שאין לך בו אלא חדוש, אבל שאר נזיקין שממונו הולך ומזיק עונשין בהן מן הדין, וכן אמרו בגמ' (ג, ב) באוקמתא דרב יהודה דמפרש אליבא דשמואל שור לקרנו ומבעה לשנו, מאי לא ראי זה כראי זה כו', ולא ק"ו הוא ומה שן שאין כונתה להזיק חייבת קרן שכונתה להזיק לא כ"ש. וכן במתניתין דקתני לא ראי זה כראי זה משמע נמי דעונשין מן הדין, דלא אמר אלא שאין ללמוד הקל מן החמור הא החמור מן הקל ילפינן:

5. תוספות מסכת בבא קמא דף ד עמוד ב

ועדים זוממין - פירש ריב"א דאפילו שילם על פי העדים זוממין חייבין [1] דלא שייך בממון כאשר זמם ולא כאשר עשה דאפשר בחזרה [2] ור"י מפרש דלא צריך להאי טעמא דגבי ממון מחייבין להו בק"ו דגבי ממון עונשין מן הדין והא דאמרינן במכות (דף ה:) הרגו אין נהרגים היינו משום דהתם אין עונשין מן הדין.

6. דבר יעקב מסכת בבא קמא דף ד עמוד ב

כתב הבית הלוי [ח"א סימן לב - י] שראה מי שהסביר שהריב"א והר"י נחלקו האם עונשים ממון מהדין. ודוחה הבה"ל שודאי גם הריב"א מודה שעונשים ממון מהדין, וכמו שהוכיחו התוס' בריש פירקין [וכן

מוכיח מכמה מקומות בש"ס שילפינן חיוב ממון מק"ו]. ומבאר הביה"ל שהריב"א אינו מפרש שמחייבים להו בק"ו כיון שאיכא פירכא לק"ו מדיני נפשות שחייבים היכא שזממו ופטורים היכא שעשו.

7. קובץ ביאורים - מסכת בבא קמא אות כ

(כ) דף ל"ח ע"א א"ל ויאמר ה' אל משה וגו'. אלא נשא משה ק"ו בעצמו וע"ש בסוגיא. וקשה לי הא אין עונשין מן הדין. וכ"ת דלא שייך בכה"ג אין עונשין מה"ד דיש בכלל מאתים מנה ליתא, דהא מבואר לעיל בתוס' (ד"ד) דהא דעדים זוממין פטורין מכאשר עשה אינו אלא משום דאין עונשין מה"ד. וכן איתא ביבמות דכ"ב ובתוס' שם ד"ב גבי אחותו מאביו ומאמו. וצ"ל דבעכו"ם ליתא להאי כללא ומכאן ראייה לדבר זה:

8. דבר יעקב מסכת בבא קמא דף ד עמוד ב

טו] בא"ד - פירש ריב"א דאפילו שילם על פי עדים זוממין חייבין דלא שייך בממון כאשר זמם ולא כאשר עשה דאפשר בחזרה - האחרונים [האו"ח [דברים יט - יט], החת"ס [תשובה לב] והגר"ט סימן קיד] מקשים נהי דכאשר עשה פטור, מ"מ בכל מקרה של כאשר עשה היה מקודם כאשר זמם וא"כ לחייב על הזמם. הא"ח מתרץ שהיו גזו"כ שפטור ולפי המאירי י"ל משום זילותא דב"ד א"א לחייב על מה שזמם.

הקובץ ביאורים [אות כ] כתב שמתוס' דידן איכא ראייה שגם היכא ששייך יש בכלל מאתים מנה ג"כ איכא הכלל שאין עונשין מהדין.

ודבריו מובנים לפי סברת הסמ"ג [הנ"ל ב. אות יג] שביאר משום שמי שעבר עבירה יותר חמורה לא יתכפר לו בעונש העבירה הקלה, וגם כשיש בכלל מאתים מנה שייך סברא זו.
גם לפי הרא"ם שכתב הטעם משום שכך נתקבלה המדה הלכה למשה מסיני שאין עונשין מהדין, י"ל שגם היכא דיש בכלל מאתים מנה התקבל הכלל שאין עונשין מהדין.

9. מהרש"א [מהדורה בתרא] מסכת בבא קמא דף מט עמוד ב

בתוס' בד"ה על הכרייה לא כ"ש במכילתין אמרינן מכאן שאין עונשין מן הדין וכו' ואם לדין יש תשובה דכאן אין שייך לומר שהוא ק"ו דהא גבי כרייה גם עושה פתיחה רק שעושה עוד דבר אחר אל הפתיחה דהיינו שכורה וגם פותח וא"כ אף אם לא נפתח מהיכי תיתי שיהיה פטור הלא עכ"פ עושה פתיחה והיכן שייך לומר זה על ק"ו שכ"א הוא ענין אחר רק שהוא יותר מסתבר לחייב ע"ז אמרינן אין עונשין משא"כ כאן וכי בשביל שעשה עוד דבר אחר שכרה ג"כ יפטור מן הפתיחה שעשה ודו"ק:

10. אור החיים על במדבר פרק יט פסוק יד

כל הבא אל וגו' וכל אשר באהל - קשה אם הבא טמא מי גרע ממנו אשר באהל, ויתבאר על פי מה שאמרו בפסיקתא זוטרתי וז"ל כל הבא אל האהל שבא מקצתו, עד כאן וכפי זה אם לא היה אומר הכתוב אלא כל הבא, הייתי אומר הבא כולו, הבא מקצתו מנין, וממה שאמר כל אשר באהל הרי כולו אמור, מה אני מקיים כל הבא וגו' זה הבא מקצתו:

עוד שם בפסיקתא וז"ל דבר אחר כל הבא וגו' לעשות קרקעו של בית כמוהו עד התהום, עד כאן, נראה שהוכרחו לדרשה זו כי לסברא הראשונה היה לו לומר הכתוב כל אשר באהל וכל הבא אל האהל, ויהיה הכתוב מתפרש בדרך לא זו אף זו, אבל ממה שהקדים כל הבא זה יגיד שמאמר כל אשר וגו' הוא דין חדש:

אלא שבספרי ראיתי שני הדרכים דרך הראשון תנא קמא, ודרך שני רב אחא בר יאשיה, וגמר אומר תנא קמא שטעם שהוצרך הכתוב לומר כל אשר באהל, הגם שאמר כל הבא שהוא בא מקצתו, משום שאין עונשין מן הדין (סנהדרין נד):

וקשה לי הלא מה שאנו אומרים אין עונשין מן הדין, הוא על עונש מיתה של בית דין של מטה, וכאן לו יהיה שנשטמא ונכנס (למשכן) [למקדש] טמא מיתתו בידי שמים, ועוד לבד מזה כשנשכיל על דבר נראה כי מה שלפינו אינו נקרא עונשין מן הדין, כי בכלל הבא כולו יש מקצתו, והרי מתחייב הוא על מקצתו, כי כל חלק וחלק שבו יקרא מקצתו ואין אנו עונשין אותו מן הדין אלא מן הכתוב, ואולי שסובר תנא זה שכל כיוצא בזה נקרא עונשין מן הדין:

ח' באר"ד וק"ק דמשמע דעונשין ממון מן הדין וזמכילתא תיגא וכו' הנה בטעם הכלל דאין עונשין מן הדין ידוע מש"כ המהרש"א בסנהדרין ס"ד ע"ב דאימא זה שטעה עבירה חמורה מזו אינו מתכפר בעונש המפורש בקלה ממנה ועוד טעם צ' גאמר בזה בקיור הכללים במצוא התלמוד ובמדות אהרן, ובעקבות הלך בעל הפרמ"ג בספר גינת וורדים ובשונות העמקים כלל אי' דכיון שאדם דן ק"ו מעלמו ויתכן שיש פירכא יש לחוש דשמא עוטה ואיכא פירכא. ובפשטות נראה דאם עונשין ממון מן הדין תולה צ"ב הטעמים דנפי המהרש"א ל"ש גבי ממון עונש יותר חמור דאינו חגא חיוז אחריות על מקו' ול"ש משום זה שישלם טפי ממה שהזיק, וגם אם הי' שייך חיוז עונש יותר גדול מ"מ אין זה טעם שלא נחייבו בחיוז ממון, רק היכא דכל הדין הוא עונש נכפרה כמו במיתה ומלקות, דאם אין זה מכפר ח"כ ח"א נחייבו, בזה י"ל דבעצירה החמורה אין מתכפר בעונש הקל, אבל בממון לא איכפ"ל בכפרה כלל, שהרי ענין להשלים מה שהזיק ושפיר יש ללמוד מק"ו.

ולפ"ז דברי המכילתא סותרים דברי המהרש"א ובע"כ ס"ל טעם אחר, ובש"ס דין דפליג אמכילתא כפי מה שהוכיחו החוס' שלפננו, וכן כתבו בדף ד' ע"ב ד"ה ועדים זוממין דשפיר עונשין ממון מן הדין, שפיר יש לפרש שפ"י דברי המהרש"א ומוסר בזה היטב החילוק בין עונשין ובין ממון.

ה' ובעיקר הטעם להא דאין עונשין מן הדין יש עוד טעם ג' והוא מרווח טפי מכל הנ"ל, דכך היא המידה של ק"ו דלא ניתנה חלל לענין איסור והיתר ולא לענין עונשין, וכן הוא צ"ל בטעם חגא דכך המדה. וכן נראה מפשטות דברי הגמ' במכות דף ה' ע"ב איש אשר יקח אחותו

ובמ"מ רפ"ב ממאכא"ס כתב דכל איסור שכבר ידוע דאיסור ע"י לאו הבא מכלל עשה, שוב עונשין מן הדין, ופשטות הדבר תמוה דאי מטעם המהרש"א הא שפיר יתכן דלא סגי בעונש זה, ואי משום שמא יש פירכא מה מהני מה דידוע דאיסור מ"מ נגזי העונש יתכן שיש פירכא ובע"כ ל"ג דזו מדה בחורה שאין עונשין מה"ד, וגדר המדה דוקא שלא לחדש עונש על איסור הנלמד מק"ו אבל איסור המפורש אינו בכלל זה. ומוכח כל"ד ג'.

12. שערים מצויינים בהלכה - ב"ק דף ב'

מק"ו בכוליה גמרא. ועי' בלקח טוב (כלל ב ד"ה ואולם) שכתב עוד טעמים, משום שהמדה מסורה כך, ועוד דשמה יש לו פירא על הקל וחומר, עי"ש דלפי טעם האחרון שפיר אין מוציאין ממון מספק, דהמוציא מחבירו עליו הראיה נוכח כתב כן בספר הקובץ (עכו"ם פ"ו ה"ד), אבל שאר שני הטעמים לא שיך בממון. ועי' בבית האוצר (כלל נו אות ו, ואות יב) ובשדי חמד (מער' א פאה"ש אות צד ד"ה ודע) מה שהקשו על טעם המהרש"א. וע"ע

כתשו' שו"מ (מהר"ת ח"ב סי' קה) שמיישב לפ"ז קושית התוס' כאן, דסברת המהרש"א שיך דוקא באיסורין, משא"כ בממון פשיטא דחס רחמנא על ממון של זה, ואף דעבירתו חמורה מ"מ עונשין בזה ממון, ולפ"ז זהו בכל עונשין דממון, אבל בור דחידוש הוא, א"כ שוב שפיר אין עונשין מן הדין, דבאמת אינו ברשותו של אדם, וגזירת הכתוב שיתחייב. ועי' בהליכות עולם (ש"ד פ"ב)

13. שעורי ר' דוד מסכת בבא קמא דף ב עמוד א | סימן ג' - בענין אין עונשין מן הדין

(כא) אי בממון עונשין מן הדין

מתני' לא הרי השור כהרי המכנה וכו', הצד השווה שבהן, שדרכן להזיק, ושמירתן עליהן וכו', וכשהזיק חב המזיק וכו'. וכתבו התוס', וקצת קשה, ד[ממתני'] משמע דעונשין ממון מן הדין, ובמכילתא תניא, כי יפתח וכי יכרה, אם על הפתיחה חייב על הכריה לא כל שכן, אלא ללמדך שאין עונשין ממון מן הדין, ומיהו לקמן בפרק הפרה דריש ליה לדרשה אחרת וכו'.

מבואר דהתוס' סברי דהוא מחלוקת, דהמכילתא סובר דאין עונשין ממון מן הדין, וגמ' - דילן סובר דעונשין ממון מן הדין. ובחי' - הרשב"א (בע"ב) כתב, דהמכילתא איירי דוקא בבור, דהוא חידוש, שאין דרכו לילך ולהזיק, ועוד שאינו שלו, ואפ"ה עשאו הכתוב כאילו הוא שלו, ועוד שהניזק בא לרשותו של מזיק, דבזה אין עונשין מן הדין, אבל שאר מזיקין שממון הולך ומזיק, עונשין מן הדין. (וע"ע להלן ס"ק ס"ד).

ובשטמ"ק (מהר"י כ"ץ) הביא דברי התוס' דס"ל דפליגי אי עונשין ממון מן הדין, וכתב, וי"ל דלא פליגי, דהמכילתא לא אתא לאשמועינן / שאין עונשין מן הדין / ב"חייב ממון", אלא ב"איסור" תקלה. דאין עונשין מן הדין בדיני שמים, דאשכחן בנזקין עונש בדיני שמים גבי שור [דכתיב] וגם בעליו יומת ואמרין (במכילתא) בידי שמים, אבל ממון עונשין [מן הדין] כדמוכח הכא, ולקמן בפרק הפרה (דף מט ב), עכ"ל. וכנראה דכונת השטמ"ק, דהא דמבואר הכא דעונשין מן הדין, היינו לענין החיוב ממון. והמכילתא דיליף מקרא דכי יכרה, דאין עונשין מן הדין, היינו לענין האיסור דאיכא מלבד החיוב ממון, דזה לא ילפינן מן הדין, דישי איסור על כריה, ולכן איצטריך קרא דכי יכרה, דאיסורא נמי איכא.

ואף על גב דבדיני אדם ליכא נפק"מ, דבלא"ה חייב לשלם על נזקי הבור, דלגבי הממון עונשין מן הדין, מ"מ נפק"מ בהא דאיכא איסור, לענין לכתחילה דהוי איסור לעשות הכריה. וכן נפק"מ לענין כלים דפטור בבור, ואין חיוב ממון, רק איסור, דבלא קרא דכי יכרה היה איסור רק בפתיחה, ואיצטריך קרא דאיכא איסור על כלים אף בכריה (ועי' ס"ק ס"ב).

כב) אי חיוב מזיק ואיסור מזיק תלויין זה בזה

והנה נתבאר דנחלקו התוס' והשטמ"ק בביאור דברי המכילתא. דהתוס' סברי דלהמכילתא אין עונשין מן הדין כלל אפי' ממון, והשטמ"ק סובר דעצם 'החיוב ממון' דמזיק ילפינן מן הדין ורק ד'האיסור' מזיק אין מזהירין מן הדין. ולכאורה להשטמ"ק נמצא, דכל המזיקין דילפינן להו במה הצד, יהא רק חיוב מזיק, בלא איסור מזיק, דלענין האיסור הא אין עונשין מן הדין.

וכן בכל התולדות, אי נימא דילפינן להו רק במה מצינו, נמי הוי רק חיוב מזיק, בלא איסור מזיק, דלענין האיסור הא אין עונשין מן הדין.

14. דבר יעקב מסכת בבא קמא דף ב עמוד א

ד. הקה"י [דפוס ישן סימן יא - ב] תולה מחלוקת המכילתא והמשנה בחקירה האם חיוב ממון הוי בגלל שהוא פשע, וממילא התשלום הוא בגדר עונש ואין עונשין מהדין, או שהחיוב משום שממון הזיק ואינו בגדר עונש, ואז שפיר עונשין מהדין. ודבריו מובנים יותר אם נאמר שכך נתקבלה המדה שבעונש אין עונשין מהדין, ולכן לענין ממון תלוי האם תשלום ממון נחשב בגדר עונש. והנה בפשטות היה מסתבר שממון אינו עונש, אלא שהתוס' [כתו' נו א] והתורא"ש [להלן קד: הנ"ל אות ת] כתבו שנוקין אינו חיוב הבא מן הסברא אלא חידוש התורה, וא"כ י"ל שהוי בתור עונש.